

“МАЛА ВІТЧИЗНА” В УСНИХ ОПОВІДАННЯХ УКРАЇНЦІВ ПОЛЬЩІ, ПЕРЕСЕЛЕНИХ ВНАСЛІДОК АКЦІЇ «ВІСЛА»

У статті автор ставить за мету розглянути та проаналізувати поняття „мала вітчизна” на матеріалі усних оповідань українців Польщі, переселених внаслідок акції „Вісла”.

Ключові слова: „мала вітчизна”, усні оповідання, акція „Вісла”.

The article aims to investigate and analyze the concept of „small fatherland” based on verbal stories of Ukrainians of Poland displaced as a result of the action „Wisla”.

Key words: „small fatherland”, verbal stories, the action „Wisla”.

Celem artykułu jest zbadanie i przeanalizowanie pojęcia „małej ojczyzny” w oparciu o ustne opowieści polskich Ukraińców przesiedlonych w wyniku akcji „Wisła”.

Słowa kluczowe: „mała ojczyzna”, opowieść ustna, akcja „Wisła”.

Поняття „малої вітчизни” знедавна дуже часто з’являється не лише в науковому обігу, а й у щоденному. Так, на межі третього тисячоліття в результаті глобалізації ми все частіше повертаємося до свого „малого світу” – „локальної (малої) вітчизни”, тобто спостерігається певне прив’язування особистості не до держави, а до вужчої локальної спільноти. Варто зауважити, що проблемі семантичного значення „вітчизни” було присвячено чимало досліджень.

До цього питання звертався О. Сухомлинов у монографії „Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему” [1], де намагався диференціювати поняття „малої (приватної) вітчизни” та „вітчизни ідеологічної”.

Так, на думку О. Сухомлинова, „мала (приватна) вітчизна” крім географічного значення має виразний інтимний, локальний, навіть сентиментальний характер. Її простір має реальний вимір, обмежений реальним світом, де відбувається так звана соціалізація людини, тобто зростання. Центром „малої вітчизни” є особистість чи суспільна одиниця, її свідомість та світосприйняття, тому вона завжди залишатиметься суб’єктивним явищем. „Приватна вітчизна”, в свою чергу, є складовим елементом ширшого поняття „вітчизни ідеологічної”. Реальність двох вітчизн не має однозначного характеру. Їх зрощення та взаємопроникнення може відбуватися на різних рівнях [1, 36–37].

Отже, маємо справу з феноменом, коли єдність виявляється у різнорідності, тобто з симбіозом культур, що співіснують на одному просторі та функціонально взаємодоповнюються [1, 38].

Отож у розумінні українського етносу Польщі „мала вітчизна” – це світ, в якому він жив, все те, що оточувало: природа, люди і культура, створювана ними [2, 22].

„Мала вітчизна” – це минуле, традиції, все, що зроблено і досягнуто. Минуле присутнє в природі і в усьому, що створили і збудували попередники. Минуле присутнє в пам’яті людей, у документах, у збережених локальних обрядах і звичаях. Воно живе також у чомусь невланному та близькому: в особливих пейзажах, заходах сонця, звуках і запахах вечорів та ночей.

„Мала вітчизна” – це сьогодні, усе, що створюється сьогодні. Також все погане і позбавлене сенсу, все те, що було спустошено або знищено назавжди. Але також і все те добре, мудре і потрібне, що дає стільки приводів для гордості та радості.

„Мала вітчизна” – це майбутнє. Це думки про те, якою має бути наша „мала вітчизна” [2, 22].

Тож, аналізуючи усні оповідання українців Польщі, на особливу увагу заслуговує ідентифікація оповідачів з „домашнім (прирученим) простором” – краєвидом „локальної вітчизни”, з тим місцем, де вони народилися, яке пам’ятають з дитинства. Так, значна частина оповідачів, причому варто зазначити, що не лише старшого віку, які добре пам’ятають переселення 1947 р., а й молодшого, які були дітьми або й зовсім знають про переселення лише з розповідей старшого покоління, ідентифікують свою „малу вітчизну” з місцем народження, з місцем, де провели своє дитинство та молодість вони або їхні родичі, з певним географічним та

матеріальним середовищем: горами, річками, будинками, церквами, могилами тощо.

Анджей Глюж (с. Бжози, воєв. Любузьке):

„Kiedyś w Nowicy, niedaleko Żdyni pomagałem przy sianokosach. Bardzo mi się podobało. Konie, inne życie. Obok domu obora, króliki biegają wkoło, rzeczka w dole. Mógłbym tam wrócić i żyć. Na pewno bym tam gospodarzył. Skoro tutaj daję sobie radę, tam też by się udało.

Na Łemkowszczyźnie bardzo podobali mi się ludzie. Po skończonej pracy zawsze robiliśmy ognisko, śpiewaliśmy...” [3, 158].

„Колись в Новіци, недалеко від Ждині, я допомагав на сінокосах. Дуже мені подобалося. Коні, інше життя. Поряд з будинком обора, кролики бігають навколо, річка внизу. Я міг би повернутися і там жити. Напевно, господарював би там. Оскільки тут я даю собі раду, там також удалося б.

На Лемківщині дуже подобалися мені люди. Після закінчення робіт завжди ми розпалювали вогнище, співали...” (автор. переклад).

Меланія Яценік (с. Мохначка, воєв. Подкарпатське):

„Dla mnie Łemkowszczyzna to bardzo drogie miejsce, ponieważ tam się urodziłam, tam moja młodość przeszła. Tam było strasznie wesoło... biednie – bo Łemkowszczyzna to góry, słaby urodzaj, ale wesoło. Może dlatego, że byłam młoda.

...Jak byłam młodsza to było dobrze, wszędzie mogłam pójść: i na Jaworzynę i wszędzie na te góry. Dla mnie tylko góry są ważne. Tak jak górale bez gór nie mogą żyć, tak i Łemkowie” [4, 22].

„Для мене Лемківщина – це дуже дороге місце, оскільки там я народилася, там минула моя молодість. Там було страшно весело... бідно, бо Лемківщина – це гори, слабкий урожай, але весело. Може тому, що я була молода.

Як була молодшою, то було добре, скрізь я могла піти: і на Яворину, і скрізь на ці гори. Для мене лише гори важливі. Як горці без гір не можуть жити, так і лемки” (автор. переклад).

Ідентифікація людини з визначеним простором „малої вітчизни” виникає з безпосереднього переживання щодо цього простору (мікросвіту) в найбільш ранній період – дитинства і молодості, коли навколишній світ здається найбільш автентичним, проте красу і вартість якого ми відкриваємо для себе лише з часом. Тож, як бачимо, у визначеному культурному просторі одним з важливих елементів є краєвид, частина простору навколишнього середовища, що формується впродовж історії через людину і дає в одному вигляді перспективу історичних змін.

Анна Дзвоньчик (с. Регети, воєв. Малопольське):

„Prawie co roku, póki zdrowie mi na to pozwala, jeżdżę w góry w swoje rodzinne strony. Staram się wówczas odwiedzać Regetów. Żal jednak ściska za serce na widok zmian, które nastąpiły w rodzinnej wsi bez naszego udziału, wbrew naszej woli. Mojego domu rodzinnego już nie ma. Wies zmieniała się nie do poznania – zarosła drzewami i krzewami, tylko gdzieniegdzie można spotkać zdziczałe drzewa owocowe i przydrożne krzyże, które pamiętają dawne czasy. Najmniej zmieniła się rzeka, płynie tym samym korytem i tak samo pięknie szumi. Z żalem odwiedzam miejsce, gdzie przed wysiedleniem stała nowa, drewniana cerkiew. Nie znam jej losów. Aktualnie nie ma już śladu po niej. Czas powoli zaciera wszelkie ślady naszego cierpienia” [3, 18].

„Майже щороку, поки здоров'я мені дозволяє, я їжджу в гори на свою батьківщину. Я намагаюся щоразу відвідувати Регетув. Жаль, однак, стискає за серце при вигляді змін, які відбулися в рідному селі без нашої участі, проти нашої волі. Мого рідного дому вже немає. Село змінилося до невпізнання – заросло деревами і кущами, лише подекуди можна побачити здичавілі плодіві дерева і придорожні хрести, які пам'ятають старі часи. Найменше змінилася ріка, пливе тим самим руслом і так само гарно шумить. Із сумом я відвідую місце, де перед виселенням була збудована нова дерев'яна церква. Я не знаю, що з нею сталося. Немає вже сліду по ній. Час повільно стирає усі сліди нашого страждання” (автор. переклад).

Стефан Філяк (с. Луги, воєв. Любузьке):

„Wyduje mi się, że ładniej jest w górach. Tam jest piękniejszy krajobraz – więcej różnorodności, spokoju, przyrody. Ale gdzie się ktoś urodzi, to swoje chwali i zawsze do tego będzie wracał. Moi rodzice wracali, bo tam się urodzili i tam im się podobało...” [4, 96].

„Здається мені, що краще є в горах. Там гарніший краєвид – більше різноманіття, спокою, природи. Але хто де народився, той те і хвалить, і завжди до того повертатиметься. Мої батьки поверталися, бо там народилися і там їм подобалося...” (автор. переклад).

Як бачимо, кожен фрагмент краєвиду містить більш або менш видимі сліди історичної еволюції, що творить своєрідне „місце традиції” [5], наприклад, поле, придорожній хрест, капличка, цвинтар тощо. Всі елементи визначають топографію визначеного простору, явля-

ють безцінний спадок „малої вітчизни”, а також значущі місця в житті людини.

Анна Дзвоньчик (с. Шнетніци, воев. Мало-польське):

„Na naszym polu były dwa potoki, oba ze strumieniem czystej jak kryształ wody i pięknymi brzegami. Obok tych strumieni pasłam krowy, owce i konie...” [3, 22].

„На нашому полі були два потічки, обидва з чистою як кришталь водою і гарними берегами. Біля цих потічків я пасла корів, овець і коней...” (автор. переклад).

Мала вітчизна – це місце, де відчуваєш себе впевнено і незалежно, і з яким певним чином пов’язаний. Це своєрідний міфічний простір, у якому ти рухаєшся. „Міфологія улюблених місць” всюди суцільна в пам’яті майже кожної людини. Значна частина усних оповідань-спогадів описує закріплену в пам’яті топографію світу дитинства – улюблені місця і краєвиди. Також в оповіданнях присутнє бажання сентиментальної подорожі до втраченого раю дитинства і молодості.

Анджей Тутко (Стшельце Краєнське, воев. Любузьке):

„Łemkowszczyzna to taka trochę tajemna kraja w górach, inna od tej, gdzie mieszkamy. Może tajemniczość jest spowodowana tym, że nie ma już wiosek, po których zostały tylko nazwy na mapie...” [3, 159].

„Лемківщина – це така трохи таємна країна в горах, відмінна від цієї, де ми мешкаємо. Може таємничість спричинена тим, що немає вже сіл, по яких лишилися тільки назви на мапі...” (автор. переклад).

Марія Тутко (с. Бжози, воев. Любузьке):

„Łemkowszczyzna to dla mnie góry, korzenie, symboliczny dom, o którym opowiadał dziadek, kiedy byłam małą dziewczynką. Dopiero różnie zrozumiałam, że był to ich jedyny dom, ten pozostawiony w Karpatach wraz z całą miłością do gór, do niego tęsknili. Chyba nigdy nie pogodzili się z jego utratą. Łemkowszczyzna to też ludzie, rodzina, wrażenia z pobytu w górach, zapachy, widoki...” [3, 178].

„Лемківщина – це для мене гори, коріння, символічний дім, про який розповідав дідусь, коли я була маленькою дівчинкою. Лише пізніше я зрозуміла, що був то їх єдиний дім, залишений у Карпатах разом з любов’ю до гір, за ним сумували. Напевно, ніколи не змирилися з його втратою. Лемківщина – це також люди, родина, враження від перебування в горах, запахи, пейзажі...” (автор. переклад).

Варто зауважити, що стійкість у пам’яті „улюблених місць” дозволяє відтворювати не лише топографію світу дитинства, а й почуттєві переживання.

Євген Шівец (с. Луги, воев. Любузьке):

„Dla mnie Łemkowyna to miejsce, gdzie mieszkali moi przodkowie. Ja sam nie doświadczyłem fundamentalizmu łemkowskiego, bo nasze życie tutaj jest bardzo powiązane ze społecznością polską, która ma duży wpływ na naszą kulturę. Łemkowyna to trochę taki świat marzeń. Mogę mówić jedynie o tym, co nam przekazali rodzice, dziadkowie: jak żyli, co robili. O krajobrazie też opowiadali. Dla nich, deportowanych tutaj na niziny, to był inny świat. Zawsze wspomnieniami wracali do gór. Mówili, jakie są wysokie, jaki dzień jest krótki, bo słońce za góry się chowa. Bardzo emocjonalnie podchodzili do tego. Zawsze chcieli wrócić do swoich stron, spotkać się z ludźmi, z którymi żyli” [4, 83-84].

„Для мене Лемківщина – це місце, де мешкали мої предки. Я сам не знаю фундаменталізму лемківського, бо наше життя тут дуже пов’язане з польською спільнотою, яка має великий вплив на нашу культуру. Лемковина – то трохи такий світ мрій. Я можу говорити лише про те, що нам розповідали батьки, дідусі: як жили, що робили. Про краєвид також розповідали. Для них, депортованих тут на низини, це був інший світ. Завжди спогадами поверталися до гір. Говорили, які ті були високі, який день короткий, бо сонце за гори ховається. Дуже емоційно підходили до того. Завжди хотіли повернутися до своїх сторін, зустрітися з людьми, з якими жили” (автор. переклад).

З числа багатьох елементів, які створюють зміст локального простору, найважливіше місце займає родина, дім та найближче оточення, які завжди були певним оплотом локальних регіональних цінностей. Саме вони зберігали та передавали наступним поколінням історію і пам’ять про предків.

Стефан Філяк (с. Луги, воев. Любузьке):

„Łemkowszczyzna to dla mnie tereny moich dziadków, rodziców – góry. Tam, gdzie rodzice się urodzili, gdzie wracają myślami. Wiadomo, że każdy jest zachwycony miejscem, w którym spędził dzieciństwo.

Ja Łemkowynę znałem tylko z opowiadań, wyobrażałem ją sobie. Dziadkowie opowiadali, że żyli skromnie, ale w braterskiej przyjaźni. Szanowali się, żenili. Żyli z ciężkiej, mozolnej pracy, ale pomagali jedni drugim. Była pobożność, życzliwość wzajemna. Lubiłem słuchać, jak opowiadali...” [4, 92-93].

„Лемківщина для мене – це земля моїх діду-сів, батьків, це гори. Там, де батьки народилися, куди повертаються подумки. Відомо, що кожен захоплений місцем, де провів дитинство.

Лемковину я знав тільки з розповідей, уявляв її собі. Дідусі розповідали, що жили скромно, але в братерській дружбі. Шанувалися, одружувалися. Жили з важкої, мозольної праці, але допомагали один одному. Була набожність, взаємна доброзичливість. Я любив слухати, як розповідали...” (автор. переклад).

Варто зазначити, що особливу цінність для людини являє також культурний простір з релігійним виміром. Значна частина оповідачів ідентифікувала себе із сакральним простором, а також робила вагомий акцент на релігійних почуттях, які були винесені з родинного дому. Сакральні знаки, також важливі елементи українського краєвиду „малої вітчизни” в Польщі, свідчать про сильно укорінену релігійну традицію поміж українців Польщі. Вони є також важливим пунктом ідентифікації з визначеним простором, народжують відчуття безпеки і близькості Бога.

Богдан Шівец (с. Луги, воєв. Любузьке):

„Wspominam czasami cerkwie, cmentarze, które „tam” zostały, przydrożne krzyże. Cerkiewki zbudowali prości ludzie, nie największymi środkami – a to są dzieła sztuki. I domy stoją, i kapliczki, choć ludzi już nie ma... Niektórzy szaleńcy niszczą kapliczki i cmentarze, ale jak można niszczyć cmentarze?...” [4, 79-80].

„Я згадую інколи церкви, кладовища, які „там” лишилися, придорожні хрести. Церкви побудували прості люди, не за великі кошти – а то витвори мистецтва. І будинки стоять, і каплички, хоч людей вже немає. Деякі безумці нищать каплички і кладовища, але як можна нищити кладовища?...” (автор. переклад).

Марія Адамовіч (с. Луги, воєв. Любузьке):

„...Czasami myślę o cerkwiach, o kapliczkach, które stoją tam przy drogach. Bardzo to przeżywam i dopiero teraz rozumiem ojca – za czym tęsknił. Tam był kawałek ich ojczyzny” [4, 88].

„...Інколи я думаю про церкви, про каплички, які стоять там при дорогах. Дуже переживаю і лише тепер розумію батька – за чим сумував. Там була частинка їхньої вітчизни...” (автор. переклад).

Проте варто зауважити, що значна частина оповідань-спогадів присвячена тим, хто втратив почуття батьківщини разом із переселенням і не віднайшов його на новому місці. Значна частина українців мають нині чималі світоглядно-

емоційні труднощі. Так, бачимо з оповідань, що деякі переселенці, навпаки, знайшли „нову” вітчизну. Це, здебільшого, стосується молодшого покоління, яке виросло або ж навіть народилося вже на нових землях. Ще одну групу становлять оповідання, з яких бачимо, що оповідач для себе не може визначити одну вітчизну, або ж конкретно виділяє саме дві – „малу вітчизну” та „ідеологічну вітчизну”.

Ірена Кринічка (с. Бжози, воєв. Любузьке):

„Góry są mi bardzo bliskie. Rodzice cały czas powtarzali: Tam, w domu. Nie „w Beskidzie”, ale „w domu”. Lubię tam jeździć, ale szczerze mówiąc nie chciałabym mieszkać. Ja i mój mąż świetnie się tam co prawda czujemy, bo tam wyrosliśmy, ale dzisiaj to dla nas inny świat...” [3, 169].

„Гори для мене дуже близькі. Батьки увесь час повторювали: там, вдома. Не „у Бескиді”, але „вдома”. Я люблю туди їздити, але, відверто кажучи, не хотіла б там мешкати. Я і мій чоловік добре там почувуємось, бо там ми виросли, але сьогодні то для нас інший світ...” (автор. переклад).

Маря Тутко (с. Бжози, воєв. Любузьке):

„Z Łemkowszczyzną i z górami jestem bardzo związana, ale raczej w sensie duchowym, niż nakazu powrotu tam. Może gdybym miała możliwość pracy w górach...Dla naszego pokolenia to chyba naturalne, że nasze miejsce jest tutaj, gdzie się urodziliśmy...To problem wielu narodów – określić gdzie jest ich dom. Mimo, że nasze korzenie są w górach, ten dom został w pewnym sensie przeniesiony tutaj i istnieje na w miarę trwałych fundamentach: tutaj jesteśmy, tu tworzymy, tu mamy swoją rodzinę” [3, 178].

„З Лемківщиною і з горами я дуже пов'язана, але, мабуть, у духовному сенсі, проте не маю бажання повертатися туди. Може якби я мала роботу в горах. Для нашого покоління це напевно нормально, що наше місце там, де ми народилися. Це проблема багатьох народів – визначити де їх дім. Незважаючи на те, що наше коріння в горах, цей дім був у певному сенсі перенесений сюди і тут має досить міцну основу: тут є ми, тут ми творимо, тут ми маємо свою родину” (автор. переклад).

Адріан Яценік (с. Луги, воєв. Любузьке):

„Ojczyzna. Ojczyzna raczej to jest związane z przynależnością rodzinną, do miejsca, kraju, do miast. Z których rodów pochodzimy, to jest ojczyzna. Nie, już się zaplątałem. Co to jest ojczyzna? Kraj, w którym mieszkali nasi przodkowie. Ojcowie, dziadkowie. Moja ojczyzna jest w sumie nigdzie i wszędzie. Ojciec się urodził już tutaj. Dziadek się

urodził tam w górach. A ja to nie wiem. Ani tu ani tam. Pośrodku. Koło Wrocławia. Gdyby tata urodził się tam, w górach – w Krynicy, albo w okolicach to z pewnością mógłbym powiedzieć, że tam. Ale tutaj też nie, bo tam był dziadek urodzony, a tutaj tata. To raczej powinno iść w linii prostej. Nie od każdego z innego punktu. Tak mi się wydaje” [4, 119].

„Вітчизна. Вітчизна – це, мабуть, певна родинна приналежність до місця, країни, до міст. З якого роду ми походимо, то і є вітчизна. Ні, вже я заплутався. Що таке вітчизна? Край, в якому мешкали наші предки. Батьки, дідусі. Моя вітчизна є в сумі ніде і всюди. Батько народився вже тут. Дідусь народився там – у горах. А я не знаю. Ані тут, ані там. Посередині. Біля Вроцлава. Якби тато народився там, в горах – в Криниці, або в околицях, то, напевно, я міг би сказати, що там. Але тут також ні, бо там був народжений дідусь, а тут тато. Скоріше, вона повинна йти по прямій лінії. Не з пункту до пункту. Так мені здається” (автор. переклад).

Богдан Шівец (с. Луги, воєв. Любузьке):

„...Ojczyzna to wszystko: ludzie i miejsca, ptaki, drzewa, powietrze, wiatr. Nie wiem, gdzie jest moja ojczyzna. Na pewno tutaj, gdzie mieszkam, ale chyba również i w górach, skąd pochodzą rodzice. Mam dwie małe ojczyzny” [4, 79].

„Вітчизна – це все: люди і місця, птахи, дерева, повітря, вітер. Я не знаю, де є моя вітчизна. Напевно, тут, де я мешкаю, але хіба також і в горах, звідки походять батьки. Я маю два малі вітчизни” (автор. переклад).

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинов О.М. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему. – Донецьк: ТОВ „Юго-Восток Лтд”, 2008. – 212 с.
2. Co to jest mała ojczyzna? // „Над Бугом і Нарвою”. – 1993. – № 5–6 (9–10). – С. 22.
3. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic. Część druga. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – 280 s.

Як видно з представлених оповідань-спогадів, „мала вітчизна” для українців у Польщі є однаково реальним як географічним і соціально-культурним простором, так і символічним місцем. Простір „малої вітчизни” не завжди відповідає адміністративно-територіальним межам району, міста або села. Це простір без виразно визначених меж, істотну роль у його конкретизації виконує суб’єктивна свідомість людей, що ототожнюються з ним. Простір „малої вітчизни” – це місце важливого досвіду і особистих переживань її мешканців, формування їх біографії, це світ, з яким зрослося їхнє життя і з яким їх часто пов’язує сильний емоційний зв’язок.

„Мала вітчизна” є площиною виникнення локальних зв’язків, вкорінення людей у власній традиції та історії.

„Мала батьківщина” – це, як правило, місце, яке залишили у минулому: місто, село, околиця, а часом і ціла країна дитинства чи молодості. Це неминуче робить її образ ідеалізованим, буколічним і дещо сентиментальним.

Розглянувши усні оповідання-спогади, можемо говорити також про ступінь ідентифікації людини з певним визначеним простором – місцем родинного дому, а також емоційний зв’язок зі світом, відомим з раннього дитинства цього простору. Як бачимо, старше покоління з сентиментом повертається до свого коріння, молодь у цивілізаційному хаосі намагається відшукати власну тотожність.

4. Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługów i okolic. Część pierwsza. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – 151 s.

5. Myczkowski Z. Tożsamość miejsca w ochronie i kształtowaniu krajobrazu kulturowego // „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego”. – № 3. – 2000. – S. 6–8.